

Верховний
Суд

Особливості способів захисту цивільних прав у спадкових відносинах

Сергій Погрібний
суддя Верховного Суду

- Належний спосіб захисту
- Ефективний спосіб захисту
- Правомірний спосіб захисту

Застосування будь-яких засобів правового захисту матиме сенс лише за умови, що обрані суб'єктом порушеного права способи захисту є як ефективними, так і такими, що відповідатимуть його змісту та системі права.

Захист порушеного права відбувається у правомірний та ефективний спосіб

- Кожна особа має право в порядку, встановленому цими Кодексами, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (частина 1 статті 4 ЦПК України, частина 1 статті 16 ЦК України).
- Частиною першою статті 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.
- З урахуванням цих норм правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме належних їй прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, уповноважених захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси.

Кредитор спадкоємця у кредитних відносинах
має право на вибір способу захисту своїх
порушених прав

Конкуренція позовів допускається для кредитора спадкодавця

Право кредитора на захист

- Законодавець зберігає за кредитором право вимоги у разі смерті боржника. У такому випадку відбувається правонаступництво, яке є транслятивним, тобто таким, що переносить права та обов'язки на нового боржника.
- Право на захист є складовою будь-якого суб'єктивного права. Визнавши за особою певне цивільне право, законодавець тим самим визнає за кредитором право вимагати надання захисту, у тому числі й у судовому порядку.
- Згідно з абзацом 1 частини другої статті 1282 ЦК України вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. Наведене дає підстави для висновку, що у Кодексі визнається право кредитора на вимогу до спадкоємців.
- Відповідно до усталеної судової практики судами традиційно визнавались за кредиторами спадкодавця права на вимогу до спадкоємців щодо виконання зобов'язань попереднього боржника, спадкодавця.

[Постанова Першої палати КЦС ВС від 25 квітня 2018 року, справа № 645/3265/13-ц, провадження № 61-5552свп18](#)

Конкуренція позовів допускається для кредитора спадкодавця

- Відповідно до структури ЦК України у книзі першій, розділу I «Основні положення», у статті 16 визначені загальні способи захисту цивільних прав та інтересів. Ці способи захисту є універсальними для всіх правовідносин та можуть бути застосовані особою для врегулювання спірних правовідносин. Застосовувані способи захисту цивільних прав мають відповідати характеру спірних правовідносин та природі спору, що існує між сторонами.
- Аналіз структури та змісту ЦК України дає підстави для висновку, що застосування спеціальних способів захисту, які визначені законодавцем для захисту окремих категорій цивільних прав, не виключає можливості також застосовувати загальні способи захисту цивільних прав та інтересів.
- Верховний Суд зробив висновок, що застосування правила статті 1282 ЦК України не виключає можливості застосування альтернативного способу захисту, зокрема пункту 5 частини другої статті 16 ЦК України про примусове виконання обов'язку в натурі.
- Тлумачення ж статті 1282 ЦК України окремо від інших норм ЦК України позбавить кредитора права на захист своїх цивільних прав та інтересів у тому випадку, якщо на час його звернення до суду з відповідною позовною вимогою майно, яке було передано спадкоємцю у натурі, не збереглося.
- Відповідно до структури ЦК України кредитор має право обирати один із усіх способів захисту, які надаються йому законом, якщо інакше правило в імперативному порядку не визначено у цивільному законі. При цьому вибір способу захисту кредитор здійснює на власний розсуд.

[Постанова Першої палати КЦС ВС від 25 квітня 2018 року, справа № 645/3265/13-ц, провадження № 61-5552свп18](#)

Стаття 1282 ЦК України: звернення стягнення на спадкове майно, а не визнання права власності

Правильно: звернення стягнення на майно, передане спадкоємцю в натурі

- Відповідно до частини другої статті 1282 ЦК України в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин, вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора накладає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі.
- У наведеній нормі права передбачається спеціальний, додатковий за своєю правовою природою спосіб захисту цивільних прав та інтересів кредитора спадкодавця в разі, якщо спадкоємці не виконають його вимог.
- Водночас зазначена норма права не конкретизує способів звернення стягнення на майно та не передбачає можливості звернути стягнення на майно, отримане спадкоємцями, шляхом визнання на нього права власності за кредитором, а лише встановлює обов'язок суду в разі пред'явлення відповідного позову та доведення його підстав звернути стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі.

[Постанова ВП ВС від 13 липня 2022 року, справа № 645/6151/15-ц, провадження № 14-99цс21](#)

Вимога про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним є самостійним способом захисту спадкових прав

- Надаючи оцінку сутності заявленої вимоги про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду враховує, що негативний позов – це позов власника, який фактично володіє майном, до будь-якої особи про усунення перешкод, які ця особа створює у користуванні чи розпорядженні відповідним майном. Позивач за негативним позовом вправі вимагати усунути існуючі перешкоди. Зазначений спосіб захисту спрямований на усунення порушень прав власника, які не пов'язані з позбавленням його володіння майном.
- Натомість видача відповідачеві свідоцтва про право на спадщину не є таким порушенням, що не пов'язане із позбавленням володіння, оскільки факт видачі свідоцтва про право на спадщину (на все спадкове майно) та реєстрація права власності на спадкове майно за одним із спадкоємців створює ситуацію, за якої другий із спадкоємців позбавляється права на спадщину в цілому та не може оформити своє право зокрема.
- При цьому, особа, яка зареєструвала право власності на об'єкт нерухомості, набуває щодо нього всі правомочності власника. Факт володіння нерухомим майном (possessio) може підтверджуватися, зокрема, державною реєстрацією права власності на це майно у встановленому законом порядку (принцип реєстраційного підтвердження володіння) (пункт 89 постанови Великої Палати Верховного Суду від 04 липня 2018 року у справі № 653/1096/16-ц (провадження № 14-181цс18)).
- Оспорювання свідоцтва відбувається за волею відповідної особи, законодавець не передбачив конструкцію нікчемності свідоцтва, а тому на таку вимогу має поширюватися позовна давність. Тобто правова природа вимоги про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину не виключає застосування до неї позовної давності. По своїй суті вимога про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину не може бути ототожнена та/або кваліфікована як негативний позов.
- Об'єднана палата звертає увагу, що за своєю правовою природою вимога про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним є самостійним способом захисту прав та/інтересів, передбаченим статтею 1301 ЦК України.

[Постанова ОП КЦС ВС від 5 вересня 2022 року, справа № 385/321/20, провадження № 61-9916сво21](#)

Визнання кредитного зобов'язання припиненим
за позовом спадкоємця позичальника

Правильно: про визнання відсутності права вимоги у кредитора

- Верховний Суд відхилив доводи про те, що сплив строку, передбаченого частиною другою статті 1281 ЦК України, сам по собі не припиняє суб'єктивного права кредитора, яке полягає у можливості одержання від боржника виконання зобов'язання як у судовому порядку, так і без використання судового примусу, оскільки такі доводи суперечать правовим висновкам Великої Палати Верховного Суду щодо застосування статей 598, 1281 ЦК України.
- Верховний Суд виходить з того, що, враховуючи конструкцію та зміст статей 1281–1282 ЦК України, перехід зобов'язань померлого спадкодавця до його правонаступників відбувається за умови своєчасного (протягом строків, визначених у статті 1281 цього Кодексу) звернення кредитора спадкодавця до його спадкоємців з відповідними вимогами.
- Виходячи зі частини другої статті 1282 ЦК України спадкоємець померлого боржника, за загальним правилом, не є його універсальним та повним наступником у всіх зобов'язаннях, оскільки за будь-яких умов (навіть своєчасного пред'явлення вимоги кредитором до спадкоємців померлого боржника) спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора в межах вартості майна, одержаного у спадщину.
- Задоволення позову про визнання відсутності права вимоги в особи, яка вважає себе кредитором, і відсутності кореспондуючого обов'язку особи-боржника у відповідних правовідносинах є спрямованим на усунення правової невизначеності. Тобто відповідне судове рішення має забезпечити, щоби обидві сторони правовідносин могли у майбутньому знати про права одна одної та діяти, не порушуючи їх. А тому такий спосіб захисту є виключно превентивним.

[Постанова КЦС ВС від 27 липня 2022 року, справа № 274/7378/20, провадження №61-19164св21](#)

Пред'явлення у порядку позовного провадження
вимоги про встановлення юридичного факту

Чи потрібно формулювати таку вимогу у позовному провадженні?

- Аналіз наведених положень Закону дозволяє зробити висновок про те, що встановлення певних фактів має своєю метою підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.
- У розглядуваній справі вимога про встановлення факту проживання однією сім'єю позивачем пред'явлена без зазначення конкретної правової мети. Позивачка не заявляла вимоги про визнання майна, яке входить до складу спадщини, об'єктом права спільної сумісної власності, щодо визначення правового статусу нерухомого майна.
- Встановлення факту проживання позивача однією сім'єю зі спадкодавцем не пов'язуватиметься із наданням позивачу права на спадкування за наявності спадкоємця першої черги, який прийняв спадщину, у зв'язку з чим особа, з якою спадкодавець перебував у фактичних шлюбних відносинах, до спадкування не закликається.
- У встановленні факту, з урахуванням принципу ефективності способу судового захисту, потрібно відмовити. Позивачка, пред'являючи позов, належним чином не обґрунтувала та не довела, що встановлення зазначеного факту проживання однією сім'єю поновить будь-які її порушені права.

[Постанова КЦС ВС від 24 липня 2019 року, справа № 621/834/16-ц, провадження № 61-31579св18](#)

Позов про встановлення місця відкриття спадщини ?

Чи потрібно звертатися з позовом про встановлення місця відкриття спадщини

- Верховний Суд наголошує на тому, що визначення місця відкриття спадщини входить до предмета спору щодо прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом та за законом, а тому такі обставини підлягають доказуванню сторонами у межах справи про визнання права власності у порядку спадкування. Висновки апеляційного суду про те, що належним (тобто правомірним та ефективним) способом захисту прав позивачів є звернення до суду з позовом про визначення місця відкриття спадщини, є помилковими. Апеляційний суд не врахував, що перешкодою в оформленні позивачами своїх спадкових справ є не лише неможливість встановлення у позасудовому порядку місця відкриття спадщини, а й заперечення таких прав самим спадкоємцем за заповітом, який вважає себе такою особою, яка прийняла спадщину, фактично проживаючи із спадкодавцем на момент його смерті, а також у зв'язку з ненаданням нотаріусу правовстановлюючих документів для оформлення спадщини. Звернення до суду з позовом про визначення місця відкриття спадщини за існування спору між спадкоємцями щодо прав на спадкове майно не матиме наслідком поновлення прав спадкоємців за законом, не є ефективним (правомірним) способом захисту таких прав та інтересів.
- Верховний Суд визнає помилковими висновки про те, що позивачі мали звернутися до суду з вимогами про визначення місця відкриття спадщини, оскільки такі обставини входять до предмета доказування під час вирішення цього спору про визнання права власності на спадкове майно у порядку спадкування, а тому пред'явлення окремої вимоги про визначення місця відкриття спадщини не є доцільним та не є ефективним способом захисту прав у спірних правовідносинах, коли між сторонами вже виник спір про право цивільне.

[Постанова КЦС ВС від 24 серпня 2022 року, справа № 538/2344/20, провадження № 61-16653св21](#)

Позов про зобов'язання відповідача вчинити дії з подання ДП «Національні інформаційні системи» заяви за формою, наведеною в Положенні про Спадковий реєстр, для реєстрації заповіту в Спадковому реєстрі

Умовами: оцінка бездіяльності як протиправної

- Враховуючи викладене, Верховний Суд вважає, що дії відповідача щодо невнесення до Спадкового реєстру заповіту спадкодавця від 16 лютого 2018 року є неправомірними, оскільки вони порушують права позивача, яка в цьому випадку позбавляється можливості реалізувати свої права як спадкоємець за заповітом на підставі статей 1223, 1233, 1257 ЦК України.
- Зобов'язання відповідача вчинення дій шляхом подання ДП «Національні інформаційні системи» або його філіям заяви за формою, наведеною в додатках 1–3, 9 Положення про Спадковий реєстр для реєстрації заповіту в Спадковому реєстрі є ефективним (правомірним) способом захисту, оскільки відповідає вимогам статті 16 ЦК України і виходячи з приписів пункту 2.3 Положення про Спадковий реєстр та пунктів 7, 8 Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі та призведе до поновлення порушеного права позивача.
- Тлумачення норм цивільного законодавства України свідчить, що несвоєчасне здійснення державної реєстрації посвідченого заповіту в Спадковому реєстрі не зумовлює його нікчемність та не є підставою для оспоруваності заповіту (постанова Верховного Суду від 17 листопада 2021 року у справі № 755/8776/18 (провадження № 61-4841св20)).

[Постанова КЦС ВС від 1 червня 2022 року, справа № 467/713/20, провадження № 61-3934св21](#)

Чи передбачений у ЦК України такий спосіб захисту як позбавлення обов'язкової частки у спадщині

- При відмові в задоволенні позову суди зробили висновок, що цивільним законодавством не передбачено такого способу захисту цивільних прав, як позбавлення обов'язкової частки у спадщині, а можливе лише зменшення розміру обов'язкової частки.
- Право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги (стаття 1261 ЦК України) отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. Хоча норми про право на обов'язкову частку розміщені у главі, присвяченій спадкуванню за заповітом, за своєю сутністю право на обов'язкову частку належить до спадкування за законом. Тобто право на обов'язкову частку існує лише за наявності заповіту. Коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначене статтею 1241 ЦК України, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.
- Тлумачення абзацу другої частини першої статті 1241 ЦК України свідчить, що зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині можливе з урахуванням (а) характеру відносин між спадкоємцями і спадкодавцем; (б) наявності інших обставин, що мають істотне значення. Позбавлення особи права на обов'язкову частку судом ЦК України не передбачено, хоча особа, яка має право на обов'язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України.

[Постанова КЦС ВС від 30 травня 2018 року, справа № 483/597/16-ц, провадження № 61-5184св18](#)

Визнання недійсним нікчемного заповіту?

- ВС визнав, що суди дійшли правильного висновку про те, що у секретаря сільської ради не було повноважень на посвідчення 12 жовтня 2009 року заповіту спадкодавця, оскільки рішення органу місцевого самоврядування щодо покладення на неї обов'язків вчинення нотаріальних дій у період з 01 січня 2007 року по 30 грудня 2010 року не приймалося і доказів іншого суду не надано. У зв'язку з цим, посвідчивши 12 жовтня 2009 року зазначений заповіт, секретар сільської ради вчинила нотаріальну дію, яка не входила до її посадових обов'язків секретаря сільської ради, що є порушенням вимог щодо форми та посвідчення заповіту, а тому він є нікчемним.
- Водночас позивачем заявлено вимогу про визнання нікчемності заповіту без застосування наслідків недійсності правочину, а тому він обрав неналежний спосіб захисту, що є підставою для відмови у задоволенні позову.
- Зазначене узгоджується із правовими висновками Верховного Суду, викладених у постановою: від 16 червня 2021 року у справі № 620/564/19, провадження № 61-6254св21; від 13 вересня 2021 року у справі № 146/898/20, провадження № 61-10983св21; від 28 жовтня 2021 року у справі № 498/606/17, провадження № 61-545св20, а також Великої Палати Верховного Суду, викладених у постановою: від 10 квітня 2019 року у справі № 463/5896/14, провадження № 14-90цс19; від 04 червня 2019 року у справі № 916/3156/17, провадження № 12-304гс18; на які вірно послалися суди попередніх інстанцій.

[Постанова КЦС ВС від 6 лютого 2023 року, справа № 675/1611/21, провадження № 61-12314св22](#)

Позов про визначення частки майна у праві
спільної сумісної власності?

- Відмовляючи в задоволенні позовної вимоги про визначення частки майна у праві спільної сумісної власності, що підлягає спадкуванню, суди першої та апеляційної інстанцій обґрунтовано виходили з того, що визначення частки співвласника у праві спільної власності на майно за померлим не узгоджується з вимогами чинного законодавства, оскільки в такому разі судом буде вирішено питання про права особи, яка не має цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності, що свідчить, у тому числі, про неправомірність та неефективність способу захисту права особи відповідно до положень статті 16 ЦК України.
- Встановивши, що позивач не довела наявності порушеного або оспорюваного права на спадкування і що матеріали справи не містять доказів щодо відмови нотаріуса в оформленні їй права на спадщину, суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку про відсутність підстав для задоволення позовної вимоги Денисенко Л. Б. про визнання права на спадкування частки у майні, що належала спадкодавцю на праві спільної сумісної власності.

[Постанова КЦС ВС від 23 листопада 2023 року, справа № 752/9653/20, провадження № 61-7461св22](#)

Позов міської ради про визнання спадщини відумерлою та витребування її від набувача?

- 83. Інтерес територіальної громади в отриманні спадкового майна у власність громади в разі відсутності спадкоємців є наслідком неотримання спадщини будь-ким зі спадкоємців або наслідком їх відсутності взагалі. За таких обставин слід дійти висновку, що такі правовідносини є подібними до спадкових, хоч до них у цілому не відносяться. На користь цього висновку свідчить також розміщення норм права про можливість визнання спадщини відумерлою саме у книзі шостій ЦК України «Спадкове право».
- 84. Відтак захист інтересу територіальної громади щодо відумерлого майна повинен регулюватись та здійснюватися таким самим способом, виходячи з тих самих принципів, як і можливість захистити своє право спадкоємцем, який своєчасно спадщину не прийняв, вона була визнана відумерлою та продана іншій особі.
- 85. Стаття 1280 ЦК України передбачає, що якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, перейшло як відумерле до територіальної громади і збереглося, спадкоємець має право вимагати його передання в натурі. У разі ж продажу такого майна спадкоємець має право на грошову компенсацію.

[Постанова ВП ВС від 14 грудня 2022 року, справа № 461/12525/15-ц, провадження № 14-190цс20](#)

- 86. Аналіз змісту зазначеної норми права свідчить про те, що право на отримання спадкового майна в натурі виникає у спадкоємця лише якщо майно, що було визнане відумерлою спадщиною, збереглося і не було відчужене територіальною громадою. Якщо ж воно було відчужене іншій особі за договором або не збереглося, то спадкоємець має право лише на компенсацію його вартості у грошовому еквіваленті. А відтак, застосовуючи аналогію закону й територіальна громада в разі відчуження спадкового майна особою, яка не є спадкоємцем, або незбереження цього майна, на користь добросовісного набувача, має право на отримання лише грошової компенсації.
- 87. Велика Палата Верховного Суду вважає, що закон передбачає саме такий спосіб захисту порушеного інтересу територіальної громади та спосіб відновлення її інтересу на спадкове майно за відсутності спадкоємців (стаття 16 ЦК України) та у разі продажу спадкового майна іншій особі, якщо остання є добросовісним набувачем.
- 88. Потрібно зауважити, що захист прав чи інтересів територіальної громади у цьому випадку також має бути реальним, спрямованим на дійсне відновлення порушеного права та/або інтересу, а відтак з метою захисту порушеного права чи інтересу територіальної громади при відчуженні спадкового майна розмір грошової компенсації вартості цього майна визначається, виходячи з його ринкової вартості на час розгляду спору в суді або на час добровільного врегулювання спору між сторонами цих правовідносин.
- 89. До подібних висновків дійшла Велика Палата Верховного Суду в постанові від 22 вересня 2022 року у справі № 125/2157/19 (провадження № 14-40цс21) та в постанові Верховного Суду від 03 жовтня 2018 року у справі № 127/7029/15-ц (провадження № 61-9018сво18), розв'язуючи правову проблему розміру грошової компенсації при відчуженні майна та стягненні такої компенсації при поділі майна подружжя.
- 90. Відтак за встановлених фактичних обставин у цій справі при відчуженні спадкового майна територіальна громада має право лише на відшкодування вартості спадкового майна за ринковими цінами, а тому позовні вимоги територіальної громади про визнання спадщини відумерлою та передачу її позивачу задоволенню не підлягають.

[Постанова ВП ВС від 14 грудня 2022 року, справа № 461/12525/15-ц, провадження № 14-190цс20](#)

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ

постанова Верховного Суду України від 23 січня 2013 року у справі № 6-164цс12

- В спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до глави 29 ЦК України. Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, право розпорядження нерухомим майном виникає в нього з моменту державної реєстрації цього майна (ч. 2 ст. 1299 ЦК України). Спадкоємець, який прийняв у спадщину нерухоме майно, ще до його державної реєстрації має право витребувати це майно від його добросовісного набувача з підстав, передбачених ст. 388 ЦК України, зокрема у разі, якщо воно вибуло з володіння спадкодавця поза волею останнього.

Позов про внесення змін до свідоцтва про право
на спадщину

- Застосування правила частини 2 статті 1300 ЦК України є можливим у випадку, коли після видачі свідоцтв про право на спадщину з'являться інші спадкоємці.
- У разі настання підстав для внесення змін до свідоцтва про право на спадщину законом не обумовлюється, що зміни до нього повинні вноситися внаслідок визнання попереднього свідоцтва недійсним.
- У такому випадку нотаріус повинен вилучити у спадкоємців раніше видані свідоцтва та замість них видати нові, з актуальною інформацією.
- За таких обставин, передбачений статтею 1300 ЦК України порядок внесення змін до свідоцтва про право на спадщину є самостійним способом захисту прав спадкоємців.
- Якщо документи підтверджують право власності спадкоємців на нерухоме майно, відомості про зміни повинні бути внесені до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно в установленому законом порядку.

[Постанова КЦС ВС від 13 листопада 2019 року, справа №758/5329/15, провадження №61-18376св18](#)

Верховний
Суд

Дякую за увагу!
Слава Україні!